

דף שבועי

בס"ד

פרשת אמור, תשפ"ד, מספר 1569

חג הפסח כצומת מרכזי של מפגש בין ערכים יהודיים ומערביים של חירות שלילית וחובית, אוניברסאלית ופרטיקולארית

משה הלינגר

א. מבוא:

אחד המקורות העיקריים לחג הפסח, הקרוי גם חג המצות, מופיע בפרשתנו (וי' כג:ד-ח):

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם. בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעַרְבִים פֶּסַח לֵה'. וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה חַג הַמַּצּוֹת לֵה' שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת תֹּאכְלוּ. בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ. וְהִקְרַבְתֶּם אִשָּׁה לֵה' שִׁבְעַת יָמִים בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ.

אם עוברים אנו בקפיצה מהירה מתקופת המקרא לימינו, ניתן לראות שחג הפסח נתפס בציבורים שונים כחג הניקיון, כחג משפחתי, כחג ההקפדה על הכשרות ועוד. מה שמודגש פחות, בדרך כלל, הוא המשמעות המרכזית של החירות הפוליטית, החובית והשלילית, של חג הפסח, הקשורה גם בשני הפנים של החג: היהודי הייחודי, והכלל אנושי.

ב. המשמעות החובית והמשמעות השלילית של החירות:

על מנת לחזור ולהפנים את הערך העצום של חג הפסח, עלינו לקיים דיון קצר על חירות. ההוגה היהודי האנגלי הנודע, ישעיהו ברלין, טוען באחת המסות החשובות שנכתבו במאה העשרים בשם: "שני מושגים של חירות"¹, שניתן לקטלג את התפישות השונות של החירות תחת שני מושגים מרכזיים: "חירות שלילית" ו"חירות חובית".

"חירות שלילית" היא מידת אי הכפייה על רצוני החופשי. אני חופשי ככל שהמעצורים על דרכי מצומצמים יותר. תפישת חירות זו אופיינית לעולם המערבי הליברלי, המתנגד לעריצות פוליטית, ומדגיש את ערכן של חירויות היסוד: חופש הדיבור והמחשבה, חופש הדת והחופש מדת, חופש המצפון, חופש הקניין, חופש ההתאגדות וכן הלאה. כמובן שיש גבולות לחירות זו. ההוגה הליברלי הגדול, ג'ון סטיוארט מיל, קבע בפרק הראשון בספרו "על החירות" (מ-1859), כי

הגבול של החירות הוא מה שמוגדר בשם "עקרון ההיזק". דהיינו, אם היחיד מזיק ישירות לאחרים או לחברה.

ה"חירות החובית", לעומת זאת, מושגת ככל שהאדם מממש את אנושיותו, וחי חיים בעלי ערך ומשמעות. כאן אין מדובר בהרחבת הבחירה, אלא לא אחת דווקא בצמצום הבחירה. ההימנעות מעשיית מעשים שמותר על פי חוק לעשותם, כגון: העלבת הזולת, ניהול אורח חיים ריקני וחסר משמעות, התמכרות להימורים, לעבודה, לשתייה וכו'. ההימנעות מכל אלו מחזקת את החירות החובית.

הקצנה בכל אחת מהחירויות הללו יש בה בעייתיות רבה. כשמקצינים בתפיסה של חירות "שלילית", יכולים להגיע לידי אנרכיה והפקרות, כשכל אחד פועל על פי דרכו. לעומת זאת, הקצנה בחירות ה"חובית", יכולה להוביל למצב שבו קבוצת אנשים תתפוס את השלטון, והיא זו שתקבע לאחרים, מהו ה"חופש" האמיתי, וכל מי שלא יפעל על פי ערכיה, יכפו עליו לעשות כך. ברלין עצמו, חושש יותר מהאפשרות הזו, ולכן הוא תומך בגישה של החירות ה"שלילית".

בניגוד לברלין, רבים סבורים כי תפיסת החירות הליברלית מהסוג השלילי, האופיינית למערב, הלכה רחוק מדיי לעבר מתירנות ואינדיבידואליזם מוקצן בקרב היותר צעירים. לעומתה ניתן להציב תפיסות רפובליקניות המשלבות בין פן חיובי ופן שלילי של החירות. מצד אחד, התנגדות לעריצות והדגשת החירות הפוליטית, ומצד שני, חשיבות טיפוח הסגולות האזרחיות של מעורבות ציבורית ופוליטית, אחריות ומוכנות להקרבה לטובת הכלל ועוד.

ג. המשמעות השלילית והמשמעות החובית של

החירות שבחג הפסח:

חג הפסח משלב את שתי המשמעויות הללו של החירות. הפן השלילי עולה מהחזרה הרבה של התורה על חשיבות היציאה מעריצות מצרים, ולכך היא מוסיפה, שמכאן יש חשיבות במניעת פגיעה בחלש. זיכרון שעבוד מצרים חשוב במיוחד כשמדובר ביחס לגר, שמשמעו הזר הלא יהודי (היהודי על פי התורה מוגדר כ"אזרח"): "וְגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמ' כג:ט). הדברים

* פרופ' משה הלינגר, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן.

1 ישעיהו ברלין, "שני מושגים של חירות", ארבע מסות על חירות (תל-אביב 1971), עמ' 170-220.

סוגים אלו של עבדות. תיבת גאולתנו מציינת את יציאתנו לחופשי מעבדות משפטית-פוליטית. על פדות נפשנו משמעו שנפטרנו מן האישיות המגבילה של העבד...

העבד הוא אישיות שאין בפניה בחירה... העבד נטול חוויה של זמן. בעוד שהכל קיים בזמן, רק יצור האנוש מסוגל לחוות את הזמן... מודעות זו לזמן והוקרת הזמן הם המתנה המיוחדת במינה שהוענקה לבן החורין, משום שהזמן מצוי ברשותו והוא יכול להפיק ממנו תועלת מרבית או לבזבזו. ... לדידו של העבד, לעומת זאת, הזמן הוא קללה, הוא ממתין שהיום יגיע כבר אל סופו. זמנו של העבד הוא ברשות אדונו.³

ההתעלות הרוחנית של ליל הסדר, הקידוש של הזמן, ההשתלבות במורשת הדורות, כל אלו יש בהם מימוש של ההיבטים החיוביים שבחג החירות. לכן התורה מקפידה על הדגשת העובדה שעם ישראל יצא מעבדות לפרעה להיות "עבד ה'". כי במצרים עם ישראל לא היה רק משועבד באופן פסי, אלא היה גם במ"ט שערי טומאה והיה משועבד באופן רוחני. לעומת זאת, להיות 'עבד ה'' משמעו להכיר בכך שהעמידה אל מול הא-ל מתוך ענווה היא שמאפשרת לאדם לממש את סגולותיו הייחודיות. העבדות לה' היא שחרור מעבדות להתמכרויות אחרות כמו לכסף, להנאות חושניות, לעוצמה וכדומה.

ה. המצה כסמל לחירות:

המצה היא סמל לשתי המשמעויות הללו של החירות. הזיכרון של המצות שעשו בני ישראל ביציאתם בחיפזון הוא ביטוי ליציאה משעבוד העריצות. המצה היא התזכורת הקבועה לכך שעם ישראל יצא בחיפזון מבית עבדים. זהו הפן של החירות "השלילית".

אולם, הדרך שבה ההגות היהודית, מחז"ל ועד להוגי החסידות, ראתה בניגוד שבין חמץ לבין מצה, את הניגוד שבין "אני" מלא גאווה ונפיחות, לבין אני ענו וצנוע, ואת ביעור החמץ החיצוני כסמל לביעור ה"חמץ" הפנימי שבליבו של אדם, דרך זו מצביעה על חשיבות החירות "החיובית" כשחרור מהשתעבדות ליצרים וכשחרור רוחני. שוב חוזרים אנו אל המחיר של חירות שלילית ליברלית מוגזמת המעצימה את האני החופשי, אך גם גורמת למחלות המודרניות המערביות: דיכאון, חרדה, ניכור וזרות, ועוד.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בולטים במיוחד ביחס לשבת וזיקתה ליציאת מצרים (בצד זיקתה לבריאת העולם):

יּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבַת לַה' אֶל־לֵהִידָּךְ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה... (שמ' כ:ט), וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֶל־לֵהִידָּךְ מִשֵּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה, עַל פֶּן צָוָךְ ה' אֶל־לֵהִידָּךְ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשְּׁבִעַת (דב' ה:יד).

בהיבטים אלו של תפיסת החירות, חג הפסח הוא בעל משמעות אוניברסאלית עמוקה. הביטוי הנעלה ביותר של הפן האוניברסאלי של "חירות שלילית" המסומל בחג הפסח הוא האיסור להסגיר עבד ליד אדונו. איסור זה היה מנוגד לחלוטין לחוקי העבדות הקדומים במזרח הקדום.

הזיקה שבין חג הפסח לבין מאבק בכל סוג של עריצות לא הייתה סמל מרכזי רק במורשת ישראל. היא הייתה בעלת משמעות אוניברסאלית, והפכה לימים בעולם המערבי הלא יהודי, בעיקר הנוצרי, לסמל מרכזי שעליו התבססו חוגים שונים שחשו נרדפים על ידי שלטון עריץ. כך חשו הפורטיטנים הפרוטסטנטים במאות ה-16 וה-17 שנרדפו על ידי הקתולים והפרוטסטנטים הפחות מחמירים. לימים הקימו חלקם את המושבות האנגליות באמריקה, שהפכו לארה"ב. כאשר במאה העשרים נלחמה התנועה לזכויות האזרח למען ערכם האנושי של השחורים בדרום בארה"ב, חזרו הוגיה ומנהיגיה בראשות מרטין לותר קינג שוב ושוב אל משה הנאבק בעריצותו של פרעה ואל יציאת מצרים כסמל של שחרור לאומי וחברתי. הדוגמאות הללו רק מעידות על מידת התרומה הרבה של ערכים יהודיים להתפתחות תפיסות דמוקרטיות מערביות.

אולם גם ה"חירות ה"חיובית" היא נדבך מרכזי ברעיון החירות של יציאת מצרים. המסורת היהודית מצביעה על כך שמטרתה של החירות מעריצות מצרים אינה רק חירות הגוף, אלא גם חירות הנפש הרוחנית, וכאן בולט הפן היהודי הייחודי. ברוח זו אומר הרב קוק את דבריו הידועים על משמעות חירות פסח:

תנאי הגאולה שניים המה: החירות העצמית, חירות הגוף מכל שעבוד זר, מכל שיעבוד הכופה את צלם א-להים אשר באדם להיות משועבד לכל כוח אשר הוא מוריד את ערכו, את תפארת גדולתו והדרת קדשו, והחירות הזאת אינה נקנית כי אם על ידי חירותה של הנשמה, חירות הרוח מכל מה שהוא מטה אותה ממסילתה הישרה והאיטנה היצוקה במהותו העצמית.²

הרב יוסף דוב הלוי סלובייצ'יק מעמיק בדרכו בהבחנה בין בן החורין והעבד:

לעבדות שני היבטים שונים, האחד משפטי-פוליטי והאחר טיפולוגי-אישיותי. בצד ההיבט הראשון... גופו של העבד האנושי, על כל כשרונותיו וכישוריו, אינו שייך לעבד אלא למישהו אחר. מצד ההיבט השני, העבדות מציינת סוג של אנשים החושבים, מרגישים ופועלים באופן מסוים.

שני סוגים אלה של עבדות, המשפטית והאישיותית, אינם מופיעים תמיד כשהם שלובי זרוע. כשאנו קוראים בהגדה "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו", אנו מכוונים לשני

3 "עבדות וחירות", בתוך: זמן חירותנו – מסות על חג הפסח ועל ההגדה, אלון שבות: עמותת מאוצר הרב.

2 "חירותנו וביעור חמץ", בתוך סידור עולת ראייה, עניני פסח, עמ' רמד-רמה.